

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2014 р.

Спори про право власності та інші речові права

1. У господарському товаристві статутний капітал поділений на частки, а майно при виході учасника розподіляється між його членами пропорційно часткам у статутному капіталі, тобто виходячи з правовідносин спільної часткової власності з визначенням часток у порядку, встановленому законом і статутом товариства.

Згідно зі ст. 149 ЦК України звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами допускається лише у разі недостатності в нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника в статутному капіталі товариства, або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторами. Звернення стягнення на всю частку учасника в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю припиняє його участь у товаристві.

Майно товариства може бути виділене пропорційно частці боржника в статутному капіталі, або може бути виплачена його вартість пропорційно частці боржника в статутному капіталі товариства на вимогу кредитора, у тому числі з огляду на положення ст. 15 ЦК України.

Разом з тим виплата вартості частки майна або виділення частки майна боржника, пропорційної частці боржника в статутному капіталі, мають проходити з дотриманням положень закону та статуту товариства (ст. 148 ЦК України) (постанова Судової палати у цивільних справах

Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-31цс14).

2. За змістом ч. 1 ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Предметом права власності може бути лише майно, яке складається з речей (ст. 179 ЦК України), сукупності речей та майнових прав (ст. 190 цього Кодексу).

Право володіння, користування та розпорядження своїм майном належить тільки власникові (ст. 317 ЦК України).

До речей як складової поняття майна, зокрема нерухомих, відповідно до положень ст. 181 цього Кодексу належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації (ч. 1 ст. 182 ЦК України).

Відповідно до ст. 331 ЦК України право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі. Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної

реєстрації. До завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна). У разі необхідності особа, зазначена в абз. 1 цієї частини, може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва, право власності на який реєструється органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно на підставі документів, що підтверджують право власності або користування земельною ділянкою для створення об'єкта нерухомого майна, проектно-кошторисної документації, а також документів, що містять опис об'єкта незавершеного будівництва.

Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів визначено постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 534¹ та іншими нормативними актами Кабінету Міністрів України й Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

За положеннями ч. 1 ст. 115 ЦК України господарське товариство є власником майна, переданого йому учасником товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу.

Відповідно до статей 328 та 329 цього Кодексу право власності набувається на підставах, що не заборонені законом.

За змістом зазначених норм матеріального права особа (фізична або юридична), яка набула право на майно від іншої особи, є власником новоствореного нерухомого майна як об'єкта цивільного обороту лише у разі, коли їй було передано прийняте до експлуатації в порядку, визначеному законодавством, новостворене нерухоме майно, а у разі необхідності його реєстрації — також майно, яке зареєстроване за цією особою як нерухоме майно. В іншому випадку особа може передати іншій особі лише матеріали, обладнання, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна).

Вирішуючи питання про законність набуття права власності на об'єкти нерухомого майна, за положенням ст. 376 ЦК України треба враховувати те, що право власності на нерухоме майно може бути визнано за особою лише за умови, що таке будівництво не є самочинним у розумінні ст. 376 ЦК України та ст. 38 Закону України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-135цс14*).

3. Згідно з ч. 2 ст. 331 ЦК України право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Новостворене нерухоме майно стає об'єктом цивільних правовідносин з моменту завершення будівництва, прийняття до експлуатації або державної реєстрації без урахування того, яким суб'єктом правовідносин здійснено такі дії та на якого суб'єкта цивільних правовідносин або сторону договору зареєстроване новостворене майно.

Захист майнових прав на новостворене майно, прийняте до експлуатації та оформлене (зареєстроване) на іншу особу, у разі невизнання цією особою прав позивача на спірне майно здійснюється в порядку, визначеному законодавством, а якщо такий спеціальний порядок не визначений, то захист майнового права здійснюється на загальних підставах цивільного законодавства, зокрема на підставі ст. 392 ЦК України.

При цьому рішення суду про захист порушеного права та визнання за позивачем прав на спірне майно є підставою для реєстрації такого права (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-129цс14*).

4. Відповідно до ч. 1 ст. 376 ЦК України об'єкт нерухомості вважається самочинним будівництвом за наявності однієї з наведених умов: земельна ділянка не відведена для цієї мети, немає належного дозволу на будівництво чи затвердженого належним чином проекту, під час будівництва допущені істотні порушення будівельних норм і правил.

За змістом частин 4 та 7 ст. 376 цього Кодексу залежно від ознак самочинного будівництва зазначені в цих пунктах особи можуть вимагати від особи, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво: знесення самочинно збудованого об'єкта або проведення перебудови власними силами чи за її рахунок; приведення земельної ділянки до попереднього стану або відшкодування витрат.

З урахуванням змісту цієї статті в поєднанні з положеннями статей 16, 386, 391 ЦК України позивачами за такими вимогами можуть бути

¹ Постанова була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування та інші особи, право власності яких порушено самочинним будівництвом.

За змістом ст. 376 цього Кодексу вимоги про знесення самочинного будівництва інші особи можуть заявляти за умови доведеності факту порушення прав цих осіб самочинною забудовою. Такий висновок узгоджується з нормами статей 3, 15, 16 ЦК України, ст. 3 ЦПК України, згідно з якими кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-180цс14*).

5. За змістом частин 4 та 7 ст. 376 ЦК України залежно від ознак самочинного будівництва зазначені в цих пунктах особи можуть вимагати від особи, яка здійснила самочинне будівництво: знесення самочинно збудованого об'єкта або проведення його перебудови власними силами чи за її рахунок; приведення земельної ділянки до попереднього стану або відшкодування витрат.

З урахуванням змісту вищевказаної правової норми в поєднанні з положеннями статей 16, 386, 391 ЦК України вимоги про знесення самочинно збудованого нерухомого майна на земельній ділянці, власником або користувачем якої є інша особа, можуть бути заявлені власником чи користувачем земельної ділянки або іншою особою, права якої порушено, за умови доведеності факту порушення прав цих осіб самочинною забудовою.

Зазначені положення узгоджуються з нормами статей 3, 15, 16 ЦК України та ст. 3 ЦПК України.

Якщо позов про знесення самочинно збудованого нерухомого майна заявлений інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю — суб'єктом владних повноважень на виконання владних управлінських функцій зі здійснення архітектурно-будівельного контролю у зв'язку з порушенням забудовником вимог законодавства з питань будівництва (ч. 7 ст. 376 ЦК України), судам необхідно перевіряти, чи не є відносини між сторонами публічно-правовими та чи підлягає зазначений спір вирішенню в порядку цивільного судочинства (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-137цс14*).

6. При вирішенні судами спору про право власності на майно колишнього колгоспного двору без належного з'ясування питання щодо правильності зарахування будинку до суспільної групи господарств — колгоспний двір, яка визначалася відповідно до Вказівок по веденню погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів (затверджено постановою Державного комітету статистики СРСР від 12 травня 1985 р. № 5-24/26), а згодом — Вказівок по веденню погосподарського обліку в сільських Радах народних депутатів (затверджено постановою Державного комітету статистики СРСР від 25 травня 1990 р. № 69), застосування норм статей 120, 123 ЦК Української РСР є помилковим (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-192цс14*).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. Істотні умови договору оренди землі визначені в ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-ХІV «Про оренду землі».

Відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених зазначеною статтею, та порушення вимог статей 4—6, 11, 17, 19 цього Закону є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору недійсним відповідно до закону.

Ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позову, суди дійшли правильного висновку про те, що спірний договір оренди земельної ділянки містить усі істотні умови, передбачені ст. 15 зазначеного Закону, а тому немає підстав для визнання його недійсним (*постанови Судової*

палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 14 травня 2014 р. у справі № 6-48цс14; від 4 червня 2014 р. у справі № 6-55цс14).

2. З огляду на те, що відповідно до ст. 3 ЦПК України та ст. 15 ЦК України в порядку цивільного судочинства підлягає захисту саме порушене право, суд повинен установити, чи дійсно порушує право орендодавця відсутність у договорі оренди передбаченої ч. 1 ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-ХІV «Про оренду землі» такої істотної умови, як передача в заставу та внесення до статутного фонду права оренди земельної ділянки, визначити істотність цієї умови, а також з'ясувати, у чому саме полягає порушення законних прав орендодавця (*постанови Судової*

палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 2 липня 2014 р. у справах № 6-47цс14, 6-71цс14, 6-77цс14, 6-78цс14, 6-80цс14, 6-85цс14, 6-86цс14, 6-88цс14; від 3 вересня 2014 р. у справах № 6-84цс14, 6-94цс14; від 10 вересня 2014 р. у справах № 6-110цс14, 6-119цс14; від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-111цс14; від 24 вересня 2014 р. у справах № 6-114цс14, 6-115цс14; від 1 жовтня 2014 р. у справах № 6-83цс14, 6-121цс14).

3. У разі встановлення судом неправомірного отримання особою земельної ділянки або отримання її з не передбачених законом підстав особа не набуває права власності на таку ділянку, а тому не набуває особою право власності не може бути припинено відповідно до ст. 140 ЗК України 2001 р.

Передбачені статтями 140—149, ст. 152 цього Кодексу, статтями 215, 216, 387, 388 ЦК України способи захисту прав є різними по своїй суті й за характером, а тому їх обов'язкове одночасне застосування законом не передбачено.

Для правильного застосування ч. 1 ст. 261 ЦК України при визначенні початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6-152цс14*).

4. Висновку Головного управління екології та охорони природних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради достатньо для погодження проекту відведення земельної ділянки, і подальше погодження проекту не потрібне, оскільки відповідно до Положення про Головне управління екології та охорони природних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (затверджено рішенням Київської міської ради від 18 червня 2009 р. № 632/1688), яке було чинним на момент погодження проекту відведення, до повноважень зазначеного Головного управління віднесено погодження проектів відведення земельних ділянок.

Реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення

переданого на виконання недійсного правочину майна, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до набувача з використання правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК України. Такий спосіб захисту можливий лише шляхом подання виндикаційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати в набувача це майно (*постанови судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України: від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6-164цс14; від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-170цс14*).

5. При наданні в користування земельних ділянок навколо водних об'єктів за відсутності землевпорядної документації (документації із землеустрою, проекту землеустрою) та встановлених у натурі (на місцевості) меж щодо прибережних захисних смуг водних об'єктів збереження зазначених об'єктів повинно бути досягнуто шляхом урахування нормативних розмірів прибережних захисних смуг.

При цьому необхідно виходити не із ч. 3 ст. 60 ЗК України 2001 р., а з положень, встановлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486) з урахуванням конкретної ситуації (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-179цс14*).

6. Прибережна захисна смуга — це частина водоохоронної зони визначеної законодавством ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено особливий режим.

Існування прибережних захисних смуг визначеної ширини передбачене нормами закону (ст. 60 ЗК України 2001 р., ст. 88 ВК України). Отже, відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не свідчить про відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розміри встановлені законом.

Системний аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при наданні земельної ділянки за відсутності

проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити з нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначені в Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486). Тобто сама собою відсутність землевпорядної документації не змінює правового режиму захисної смуги, а тому передача в приватну власність земельних ділянок, які розташовані в прибережній захисній смузі, суперечить вимогам статей 59, 83, 84 ЗК України 2001 р. (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-171цс14; від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-175цс14; від 17 грудня у справі № 6-193цс14*).

7. Відповідно до ст. 7 ЛК України ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу.

Згідно зі ст. 8 цього Кодексу в державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АР Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

За ст. 13 ЗК України 2001 р. до повноважень Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин належить, зокрема, розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом.

Передача у власність, надання в постійне користування для нелісгосподарських потреб земельних лісових ділянок площею більш як 1 га, що перебувають у державній власності, належить до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері лісових відносин (ст. 27 ЛК України в редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин).

Відповідно до ч. 9 ст. 149 ЗК України 2001 р. в редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 га для нелісгосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім

випадків, визначених частинами 5—8 цієї статті, та у випадках, визначених ст. 150 цього Кодексу.

Установивши, що земельні ділянки загальною площею 8,8643 га (у тому числі й спірна земельна ділянка площею 0,5 га), які були відчужені за рішенням селищної ради, належать до земель лісового фонду, що віднесені до категорії лісів першої групи (ліси населених пунктів, які призначені для виконання рекреаційних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих функцій), і на час прийняття селищною радою рішення про їх відчуження перебували в державній власності й вибули з володіння власника — держави — поза його волею, оскільки відповідно до чинного законодавства право розпорядження ними належало Кабінету Міністрів України, проте жодних дій щодо розпорядження зазначеними земельними ділянками Кабінетом Міністрів України не вчинялось, суд дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для витребування спірної земельної ділянки в добросовісного набувача в порядку ст. 388 ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-99цс14*).

8. За положеннями статей 330, 387, 388 ЦК України власник майна може витребувати належне йому майно від будь-якої особи, яка є останнім набувачем майна та яка набула майно з незаконних підстав, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене попередніми набувачами, та без визнання попередніх угод щодо спірного майна недійсними.

При цьому норма ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке пізніше набувач відчужив третій особі, оскільки надає право повернення майна лише стороні правочину, який визнано недійсним.

Захистити порушені права особи, що вважає себе власником майна, яке було неодноразово відчужене, можливо шляхом пред'явлення вимог до останнього набувача цього майна з підстав, передбачених статтями 387 та 388 ЦК України.

Розглядаючи спори щодо витребування такого майна, суди повинні мати на увазі, що в позові про витребування майна може бути відмовлено лише з підстав, зазначених у ст. 388 ЦК України, а також під час розгляду спорів про витребування майна потрібно встановити всі юридичні факти, які визначені в статтях 387 та 388 ЦК України, зокрема: чи набуто майно з відповідних правових

підстав, чи є підстави набуття майна законними, чи є набувач майна добросовісним набувачем тощо (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-140цс14*).

9. Згідно зі ст. 60 ЗК України 2001 р., ст. 88 ВК України прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 га — 25 м; для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 га — 50 м; для великих річок, водосховищ на них та озер — 100 м.

Відповідно до п. 2.9 Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок (затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 5 листопада 2004 р. № 434; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 листопада 2004 р. за № 1470/10069) у разі відсутності належної землевпорядної документації та встановлених у натурі (на місцевості) меж щодо водоохоронних зон та прибережних захисних смуг водних об'єктів природоохоронний орган забезпечує їх збереження шляхом урахування при розгляді матеріалів щодо вилучення (викупу), надання цих земельних ділянок нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486) з урахуванням існуючих конкретних умов забудови на час установлення водоохоронної зони.

Аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при наданні земельної ділянки за відсутності проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити з нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК

України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до зазначеного Порядку.

Відсутність окремого проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не свідчить про відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розміри визначені законом (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-206цс14*).

10. Порядок використання земель лісогосподарського призначення встановлюється законом.

Згідно з п. 5 розд. VIII «Прикінцеві положення» ЛК України до одержання в установленому порядку державними лісогосподарськими підприємствами державних актів на право постійного користування земельними лісовими ділянками, документами, що підтверджують це право на раніше надані землі, є планово-картографічні матеріали лісовпорядкування.

Ці матеріали складаються на підставі натурних лісовпорядних робіт та камерального дешифрування аерознімків, містять детальну характеристику лісу.

Перелік планово-картографічних лісовпорядкувальних матеріалів, методи їх створення, масштаби, вимоги до змісту та оформлення, якості виготовлення тощо регламентуються галузевими нормативними документами. Зокрема, за змістом п. 1.1 Інструкції про порядок створення і розмноження лісових карт (затверджено Державним комітетом СРСР по лісовому господарству 11 грудня 1986 р.), планшети лісовпорядкувальні належать до планово-картографічних матеріалів лісовпорядкування, а ч. 2 зазначеної Інструкції присвячена процедурі їх виготовлення.

Тому при вирішенні питання щодо перебування земельної лісової ділянки у користуванні державного лісогосподарського підприємства необхідно враховувати положення п. 5 розд. VIII «Прикінцеві положення» ЛК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-212цс14*).

Спори щодо виконання зобов'язань

1. Відшкодування заподіяної злочином майнової та моральної шкоди є грошовим зобов'язанням.

Згідно із ч. 2 ст. 625 ЦК України в разі порушення грошового зобов'язання боржник, який прострочив його виконання, на вимогу

кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

За змістом цієї норми закону нарахування інфляційних втрат на суму боргу та трьох процентів річних входить до складу грошового зобов'язання і є особливою мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступає способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат

кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів і отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 р. у справі № 6-113цс14*).

Спори, що виникають із договорів позики, кредитних договорів

1. У ч. 1 ст. 1048 ЦК України, яка має диспозитивний характер, встановлена презумпція оплатності позики, яка діє за умов, якщо безоплатний характер відносин позики прямо не передбачений зазначеним Кодексом, іншими законодавчими актами або конкретним договором.

Згідно з цією статтею ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики. Договір позики вважається безпроцентним, якщо: 1) він укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п'ятдесятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін; 2) позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Таким чином, якщо договір позики не є безоплатним (безпроцентним) у розумінні ч. 2 ст. 1048 ЦК України, позичальник зобов'язаний сплатити винагороду (проценти за користування позикою) й у разі, коли таким договором не передбачено право позикодавця на одержання від позичальника процентів від суми позики (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-36цс14*).

2. Відповідно до норм статей 1046, 1047 ЦК України договір позики (на відміну від договору кредиту) за своєю юридичною природою є реальною односторонньою, оплатною або безоплатною угодою, на підтвердження якої може бути надана розписка позичальника або інший письмовий документ, незалежно від його найменування, з якого дійсно вбачається як сам

факт отримання в борг (тобто із зобов'язанням повернення) певної грошової суми, так і дата її отримання.

За змістом ст. 1048 зазначеного Кодексу позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики на рівні облікової ставки Національного банку України лише в тому разі, якщо договір позики не передбачає інших умов. Передбачене в цій нормі право сторін на встановлення умов оплати за користування позикою з урахуванням норм ст. 6, ч. 1 ст. 627 ЦК України необхідно розуміти як право сторін на визначення саме розміру процентів та порядку їх сплати, а не обрання ними іншого способу оплати (наприклад, у твердій грошовій сумі безвідносно до суми боргу), оскільки в законі — статті 536, 1048 ЦК України — визначено, що плата за користування чужими грошима встановлюється й нараховується у вигляді процентів на основну суму боргу.

Згідно зі статтями 526, 527 зазначеного Кодексу належним виконанням зобов'язання є, зокрема, виконання його належними сторонами або уповноваженими особами, під якими слід розуміти будь-яку особу, яка має повноваження сторони зобов'язання, про що може бути зазначено в договорі або виданій відповідно до закону довіреності.

Аналіз норм ст. 99 Конституції України, статей 192, 533 ЦК України дає підстави для висновку про те, що незалежно від валюти боргу (тобто грошової одиниці, в якій визначена сума зобов'язання) валютою платежу, тобто засобом погашення грошового зобов'язання і його виконання, є національна валюта України — гривня. Отже, у національній валюті України підлягають обчисленню та стягненню й інші складові грошового зобов'язання (пеня, штраф, неустойка, проценти) та виплати, передбачені ст. 625 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-79цс14*).

3. За правилами п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України період, за який нараховується пеня за прострочення виконання зобов'язання, не може перевищувати одного року. З огляду на правову природу пені, яка нараховується за кожен день прострочення, право на позов про стягнення пені за кожен окремий день виникає щодня на відповідну суму, а позовна давність за позовом про стягнення пені відповідно до ст. 253 ЦК України обчислюється по кожному дню, за який нараховується пеня, окремо, починаючи з дня, коли кредитор дізнався або повинен був дізнатися про порушення права.

Частиною 3 ст. 551 зазначеного Кодексу, зокрема, передбачено, що розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків.

Отже, ч. 3 ст. 551 ЦК України з урахуванням положень ст. 3 цього Кодексу щодо загальних засад цивільного законодавства та ч. 4 ст. 10 ЦПК України щодо обов'язку суду сприяти сторонам у здійсненні їхніх прав дає право суду зменшити розмір неустойки за умови, що він значно перевищує розмір збитків (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 вересня 2014 р. у справі № 6-100цс14*).

4. Установлення додатковою угодою до кредитного договору нових умов щодо збільшення розміру процентної ставки шляхом визначення конкретних (збільшених) процентних ставок, що застосовуються у зв'язку з порушенням позичальником кредитної дисципліни тощо, за відсутності згоди поручителя на укладення такої додаткової угоди призводить до збільшення обсягу відповідальності останнього (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 вересня 2014 р. у справі № 6-70цс14*).

5. У разі неналежного виконання позичальником зобов'язання за кредитним договором позовна давність за вимогами кредитора про повернення кредитних коштів та процентів за користування кредитом, повернення яких відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення чергового платежу.

Суди залишили поза увагою те, що відповідно до пп. 3.1.1, 5.4 Правил користування платіжною картою строк дії картки вказаний на лицьовому боці карти (місяць і рік) і вона діє до останнього календарного дня зазначеного місяця, строк погашення процентів за кредитом визначено щомісячними платежами, а строк погашення кредиту в повному обсязі — останнім днем місяця,

указаного на картці, і що останній платіж здійснено в листопаді 2008 р., дія картки закінчилася 30 жовтня 2009 р., а з позовом до суду банк звернувся лише у вересні 2013 р.

Суди апеляційної й касаційної інстанцій, погоджуючись із доводами позивача щодо неодноразової пролонгації кредитного договору, не звернули уваги на те, що пролонгація договору передбачає продовження строку дії договору після виконання сторонами його умов і переукладання договору на тих самих умовах, на яких він був укладений, а також на те, що після закінчення строку дії договору банк не видавав боржнику грошових коштів і нової платіжної картки, а боржник своїх зобов'язань за договором від 13 жовтня 2006 р. не виконав (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-103цс14; від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-167цс14*).

6. Відповідно до ч. 1 ст. 259 ЦК України позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі.

Сторони досягли згоди й уклали договір, в якому передбачили, що позовна давність, встановлена законом, збільшена за домовленістю сторін до п'яти років, що відповідає вимогам зазначеної норми та свідчить про дотримання позивачем строків позовної давності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-144цс14*).

7. Грошове зобов'язання має бути виконане в гривнях. Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

У силу положень статей 192, 533 ЦК України та ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», вирішуючи спір про стягнення боргу за кредитним договором в іноземній валюті, суд повинен установити наявність у банку ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями, а встановивши вказані обставини, — стягнути грошову суму в іноземній валюті.

Якщо в зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті в гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо

інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

У разі звуження чи обмеження Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ доводів заяви про перегляд судових рішень при вирішенні питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України справа повинна переглядатися у Верховному Суді України за повними текстами доводів заяви з посиланням на всі судові рішення щодо неоднакового застосування норм матеріального права незалежно від того, що зазначено в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про допуск.

У Рішенні Конституційного Суду України від 13 грудня 2011 р. № 17-рп/2011 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», КПК України, ГПК України, ЦПК України, КАС України зазначено, що Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ на стадії допуску не повноважний оцінювати обґрунтованість змісту заяви, він перевіряє її відповідність вимогам процесуального закону, зокрема встановлює, чи подана вона належним суб'єктом, чи є відповідні ухвали вищого спеціалізованого суду. Розгляд скарги вищим спеціалізованим судом не обмежує і не звужує повноваження Верховного Суду України, а лише забезпечує надходження справ до найвищої судової інстанції згідно з вимогами, визначеними процесуальним законодавством (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-145цс14*).

8. Відповідно до правил користування платіжною картою, які є складовою кредитного договору, картка діє в межах визначеного нею строку. За таким договором, що визначає щомісячні платежі погашення кредиту та кінцевий строк повного погашення кредиту, перебіг позовної давності (ст. 257 ЦК України) щодо місячних платежів починається після несплати чергового платежу, а щодо повернення кредиту в повному обсязі — зі спливом останнього дня місяця дії картки (ст. 261 ЦК України), а не із закінченням строку дії договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 р. у справі № 6-134цс14*).

9. Договір позики як загальна договірна конструкція є підставою для виникнення

правовідносин, учасниками яких є будь-які фізичні або юридичні особи, оскільки ЦК України не містить жодного винятку як щодо суб'єктного складу, так і щодо права на одержання від позичальника процентів від суми позики, розмір яких і порядок їх одержання встановлюється договором (ч. 1 ст. 1048 ЦК України).

Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» є спеціальним нормативним актом, який регулює відносини спеціальних суб'єктів — учасників ринку фінансових послуг, і не поширюється на всіх інших юридичних та фізичних осіб — суб'єктів договору позики, правовідносини яких регулюються нормами статей 1046—1048 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-132цс14*).

10. Відповідно до ст. 261 ЦК України початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в зацікавленої сторони права на позов.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які випливають із порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається щодо кожної окремої частини, від дня, коли відбулося це порушення. Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо за кожним простроченим платежем.

У разі порушення боржником строків сплати чергових платежів, передбачених договором, відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України кредитор протягом усього часу — до встановленого договором строку закінчення виконання останнього зобов'язання має право заявити в суді вимоги про дострокове повернення тієї частини позики (разом із нарахованими процентами — ст. 1048 ЦК України), що підлягає сплаті.

Не сплачені до моменту звернення кредитора до суду платежі підлягають стягненню в межах позовної давності за кожним платежем.

Відповідно до вимог ст. 266, ч. 2 ст. 258 ЦК України стягнення неустойки (пені, штрафу) обмежується останніми 12 місяцями перед зверненням кредитора до суду та починається від дня (місяця), з якого вона нараховується, у межах строку позовної давності за основною вимогою (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-160цс14*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)